

SKETCHES ABOUT TRANSYLVANIAN LITERARY HUMANISM

Liliana Truță

Assoc. Prof., PhD., Partium Christian University of Oradea

Abstract: This study outlines some landmarks in approaching Ardelenism as a form of cultural regionalism, particularly literary. Following a short history of this concept and its applicability, this study draws a sketch of protoardelenism, then it outlines a few bold features of typical Transylvanian humanism as it appears in the oeuvre of some Transylvanian writers. It is noted that they generally opt for individual values that often clash with social or collective values.

Keywords: Transylvanian humanism, protoardelenism, mimesis as a form of knowledge, ethical values, individual-system relationship, social and political utopia, utopian deconstruction, oppressive system, individual values.

1. Scurt istoric al conceptului

Conceptul de ardelenism este la ora aceasta o realitate, unul dintre acele concepte existente în spațiul cultural care, deși au fost atacate de nenumărate ori sub pretextul că ar fi niște ficțiuni ideatice, și-au impus, în cele din urmă existența, prin acumulări succesive, vehiculări din ce în ce mai energice și valuri de argumentări. De la stadiul incert de ficțiune teoretică, conceptul de ardelenism a devenit, în timp, un adevărat mit cultural, deja stând alături de conceptul de „balcanism” ca realitate stabilă. La rotunjirea și consistența teoretică a acestuia au contribuit în cea mai mare parte eseistii și criticii literari care au căutat, regândit și diagnosticat aspecte care în literatura scriitorilor ardeleni erau exprimate într-o formă ficțională. Pe de altă parte, aceștia au urmărit și sursele istorice, ideologice și culturale care au generat aceste aspecte. Abia după depistarea acestor surse conceptul de ardelenism a început să prindă consistență, căci simpla enumerare a unor trăsături constatate intuitiv nu e suficientă în degajarea unei tipologii regionale.

Un concept de acest tip poate să devină un mit în momentul în care problema demonstrării și argumentării existenței sale nu se mai impune ca necesitate, căci funcționează deja pe baze axiomatice, și la ora actuală conceptul de ardelenism se vehiculează fără rezerve, căci existența unei tipologii regionale ardelenesti este deja dovedită printr-o serie de cercetări, mai mult sau mai puțin sistematice, însă reluate obsedant în diverse momente culturale românești.

Problemele care se cer degajate în jurul acestui concept la ora actuală țin de o privire justă asupra originilor sale culturale, istorice, depistarea conținuturilor ideologice și a mesajelor sale culturale, într-un moment în care Europa secolului XXI pune un accent mare pe redefinirea spiritului local și regional, și studiul spațiilor de interferență culturală. Datoria cercetătorilor acestui moment este să limpezească acest concept-mit de zgura tuturor prejudecăților sau deformărilor, să-l scoată eventual de sub tirania generalizărilor pripite sau a analogiilor neîntemeiate.

Născut sub semnul unei exaltate crize identitare a românilor din Transilvania, conceptul a evoluat treptat, ajungând, sub imperiul lucidității, să se deschidă, prin abordări diferite, pe mai

multe spații de investigație, de la cele care aveau ca obiect definirea lui din perspectiva unui spațiu spiritual, geografic și istoric specific, la cele vizând încorporările acestei spiritualități în spațiul literaturii. Sinteze cu caracter deja sistematic apar după 1989 în spațiul universitar clujean, prin cărțile lui Mircea Zăciu și Liviu Petrescu, iar după 2000 se pare că tinerii cercetători sunt din ce în ce mai interesați de studierea lucidă și aprofundată, pe baze științifice, a fenomenului, din perspectiva unor interferențe româno-maghiare din spațiul ardelenesc. Astfel, într-o teză de doctorat, Nagy Imola aduce contribuții însemnate la limpezirea acestui concept urmărindu-l din perspectiva dublă a celor două literaturi: română și maghiară, un demers salutar, cu aprecieri ciritce, judecăți de valoare și diagnoze convergente, de care este mare nevoie în cercetarea fenomenului. Făcând istoricul conceptului de ardelenism, cu evoluțiile sale în ambele spații culturale, român și maghiar, ea sesizează o serie de elemente comune prezente în ambele tipuri de ardelenism, dar semnalează și paralelismul absolut în care conceptul a fost tratat până în prezent, în ciuda convergențelor. Conceptul de ardelenism, așa cum s-a conturat în cele două spații culturale, a evoluat fără încercări de armonizare, mizându-se mai degrabă pe delimitare. Autoarea observă de pe poziții juste însă că „acest fenomen de autodefinire prin opoziție este un fenomen specific regiunii Europei Estice și Centrale”.¹

Concluziile cercetătoarei fenomenului se referă tocmai la această necesitate de armonizare cu inițiative de ambele părți, fiind vorba, în cele din urmă, de același spațiu geografic și spiritual, în care convergențele și interferențele culturale sunt nenumărate și trebuie doar depistate. Tocmai această armonizare a perspectivelor o caută și autoarea după ce trece de capitolele teoretice, conjugând cele două perspective și urmărind cu metodele comparativismului manifestarea unor teme obsedante comune scriitorilor români și maghiari ai acestui spațiu și nu numai.

O distincție binevenită în urma demersului de urmărire a evoluției conceptului este între transilvanism (promovat în spațiul cultural maghiar cu preponderență) și ardelenism (vehiculat mai ales în spațiul cultural românesc), denumirile fiind făcute tot în direcția delimitării:

„...putem conchide că transilvanismul este o ideologie, o orientare regională ardeleană care a pătruns mai multe teritorii, mai multe discursuri (cultural, literar, politic, social, mediatic etc.), o ideologie care poate fi identificată atât în discursul promovat de intelectualii maghiari interbelici (care l-au și teoretizat), dar și în discursul intelectualilor români. Transilvanismul operează cu o serie de concepte, sintagme, cuvinte-cheie care nu sunt invenții exclusiv românești sau maghiare. Ambele discursuri operează cu geografia spiritului ardelean, suflet transilvan, ambele accentuează relația de determinare cu istoria transilvană, peisajul transilvan, psihicul transilvan.”²

Pseudo-delimitarea conceptuală de care am vorbit mai sus va fi depășită în 1996, când apare cartea lui Mircea Zăciu în care autorul folosește termenul de *transilvanism*, fără ca acest lucru să aducă confuzii însă, dar nici să elimine din uz deja tradiționalul „ardelenism”.

Originile transilvanismului la maghiari, dar și la români sunt depistate în perioada Imperiului multinațional central-european care determină un discurs anticentralist izvorând din condiția periferică pe care o are provincia în cadrul imperiului. La maghiari, această reacție anticentralistă se va dezvolta ca discurs transilvanist coerent apoi prin contribuțiile lui Ady Endre de la începutul secolului XX, care reconstruiește conceptul în jurul ideii unui Ardeal văzut

¹Nagy Imola, *Interferențe narrative româno-maghiare în prima jumătate a secolului XX*, rezumatul tezei de doctorat, Universitatea Petru Maior, Târgu-Mureș, 2010, pag. 15

²Ibidem, pag. 13

ca centru de cultură, de toleranță, de libertate și de deschidere europeană, direcții pe care le vor continua contribuțiile lui Kos Karoly și gruparea „Erdelyi Helikon”.

În spațiul românesc de după 1918, în perioada interbelică se face o integrare a scriitorilor români ai spațiului ardelenesc în contextul literaturii române și se încearcă semnalarea unui specific local al acestor scriitori. Critici literari ai acestei perioade care nu aparțin neapărat prin origine sau formație acestui spațiu (George Călinescu, Pompiliu Constantinescu, Eugen Lovinescu) fac eforturi de valorizare, integrare și impunere a literaturii ardelenesti prin analiza operelor unor scriitori precum Slavici, Rebreanu, Coșbuc etc., încercând deja, schematic, și o definire a spiritualității ardelenesti.

În perioada postbelică, problema ardelenismului s-a reluat prin studiile lui Nicolae Balotă, Dimitrie Popovici, Liviu Petrescu, Mircea Zăciu etc.) și i s-au adăugat numeroase nuanțări astfel încât o tipologie transilvană începe să se contureze din ce în ce mai pregnant, nu fără a lăsa suficiente spații de investigare.

2. O schiță a protoardelenismului

Spiritul ardelenismului incipient promovat de Școala Ardeleană este, evident, vascularizat de exaltări specifice momentelor de trezire a conștiinței, și, din păcate, literatura destul de matură a acestei perioade (Ioan Budai Deleanu, Ion Codru Drăgușanu) nu va intra în circuitul valorilor decât mult mai târziu. Studiarea atentă a acestui protoardelenism este importantă deoarece acum se conturează cele mai importante direcții ce vor defini profilul spiritual al ardelenismului matur.

Este momentul iluminist cu un aer de profetism transilvan, cu ingrediente mesianice în care trezirea conștiinței naționale se întâlnește cu năzuința de a făuri o cultură cu adresabilitate europeană. Funcția culturii în definirea spiritului național devine centrală, și ardelenismul în această etapă încearcă să construiască, de multe ori de pe poziții utopice, o mitologie a descendenței, ca formă de apărare în fața marginalizării. Aici deja se conturează dubla tendință ce va marca întregul discurs ardelenist ulterior și anume: conjuncția dintre *autodefinirea regională* prin conturarea profilului specificului local și *integrarea europeană* prin năzuința de a crea o literatură la nivel european.

Se conturează în această perioadă un imaginar caracteristic, însoțit de o atitudine specifică ce vor tipiza multă vreme intelectualul sau scriitorul ardelean, o configurație de gesturi și de modalități de reprezentare pe care le vom reîntâlni peste timp crescute din această etapă embrionară.

Nicolae Balotă insistă pe bună dreptate asupra acestui moment inițial în conturarea ardelenismului într-un studiu „transilvan” integrat unui capitol despre prozatori ardeleni din cartea *De la Ion la Ioanide*.³ El desprinde din această fază embrionară câteva trăsături de mai târziu ale ardelenismului: profetismul, vocația educativă, de „luminare”, responsabilitatea sacră a scrisului, încrederea în cuvânt (spus sau scris), dorința scriitorului ardelean de a purta un mesaj, cultul adevărului și al dreptății etc., toate acestea fiind numite de autor „calități și tendințe ale spiritului”. Ele vor defini profilul spiritual al intelectualului ardelean, născute fiind odată cu conștiința identitară și dezvoltate în perioadele moderne.

Tipic pentru acest moment este și viziunea unei transcendențe istorice pe care Balotă o depistează la I.C Drăgușin. Am putea adăuga că aceeași concepție răzbate și din paginile

³Balotă, Nicolae, *De la Ion la Ioanide*, Editura Eminescu, București, 1974, pag. 261

Țiganiadei într-o manieră mai explicită, chiar dacă intens ficționalizată: Vlad, domnitorul iluminat este o unealtă, erou civilizator sau profet al unei asemenea transcendențe istorice, aceeași care apare și la sfârșitul eposului oprind realizarea, pe moment, a unui ideal de organizare pentru care timpul nu este potrivit. Aceste imagini ale unei transcendențe reci, inumane, prezidând istoria sau destinele umane vor reapărea în prozele unor ardeleni de mai târziu (Slavici, Rebreanu). Vom vedea în capitolele următoare în ce fel se va concretiza acest fapt.

Revenind la perioada protoardelenismului, trebuie să remarcăm o altă tendință ce apare tot acum și anume viziunea unui Ardeal care e un fel de „imago mundi” derivând dintr-o conștiință europeană incipientă, susținută probabil și de ideologia latinizantă a „corifeilor” Școlii Ardelene. Acesta va fi, probabil, punctul de pornire pentru o permanentă tendință de deprovincializare prezentă la scriitorii și intelectualii din Ardeal pe care o remarcă și Liviu Petrescu în cartea sa dedicată prozei ardelenesti.⁴

Nicolae Balotă insistă în studiul său asupra atitudinii peregrinului transilvan (Ion Codru-Drăgușanu) care i se pare relevantă în acest sens: acesta se poartă în timpul călătoriei sale „ca un european” și se simte ca unul „de-ai casei”, având conștiința clară de a fi un cetățean al Europei.⁵ Am putea completa aceste observații comparând atitudinea intelectualului ardelean călător cu un alt peregrin, sosit în spațiul european dintr-o altă provincie, din Țara Românească cam tot în aceeași perioadă: boierul muntean Dinicu Golescu, ce-și va consemna observațiile de călătorie tot într-un memorial, *Însemnare acălătoriei mele*. Peregrinul transilvan lipsit de complexe și instalat fără dificultăți de adaptare în țările europene este total diferit de anxiosul, speriosul și văicărețul boier muntean care se îngrozește când vede nesfârșita „pustă” maghiară („acea groaznică pustă”), de parcă Bărăganul nu i-ar oferi aceeași priveliște. Reacția lui Dinicu pare paradoxală, psihologic însă este perfect explicabilă prin teroarea viscerală pe care o simte călcând într-un spațiu pe care-l simte străin. Comparațiile permanente pe care le va face de-a lungul călătoriei între ceea ce vede în țările Occidentului și realitățile lăsate acasă îi amplifică acestui călător anxios complexe de om venit de la porțile Orientului. Nu degeaba Dimitrie Popovici va vedea în această carte expresia primă a unui complex european. Se pare că I.C. Drăgușanu însă este deja „rodul Școlii Ardelene”, și, de aceea atitudinea sa nu este aceea a unui provincial căzut în marile orașe europene, el are o „înalță conștiință a demnității sale spirituale”.⁶ Ardeleanul de atunci deja începe să se simtă un cetățean al lumii, o idee ce este reformulată și în secolul XXI, evident, de pe alte coordonate.

3.Despre o tipologie ardelenescă

Stabilirea unei tipologie regionale este dificilă deoarece e necesară o foarte atentă scrutare a operelor literare ce provin din această regiune, iar generalizarea acestor trăsături nu este posibilă decât în paralel cu găsirea unor posibile surse, așa cum face criticul Liviu Petrescu în cartea sa dedicată scriitorilor ardeleni. La fel va face și Nicolae Balotă în studiul amintit în capitolul anterior. Punctul de plecare este în studiile respective proza scriitorilor ardeleni, genul epic având o desfășurare spațială și temporală mai amplă, în felul acesta devenind mai vizibile anumite particularități de stil, dar și de ideologie literară sau de poetică a scriitorilor.

⁴Petrescu, Liviu, *Studii transilvane. Epic și etic în proza transilvăneană*, Editura Viitorul Românesc, București, 1997

⁵Balotă, Nicolae, *De la Ion la Ioanide*, Editura Eminescu, București, 1974, pag. 269

⁶Ibidem, pag. 268

O analiză a stilului a fost făcută deja în numeroase studii dedicate tipologiilor regionale, chiar dacă aceste considerații au fost de fiecare dată sporadice. O mai atentă nuanțare aduce Nicolae Balotă și în această privință, căci el nu se mulțumește doar să constate particularitățile stilistice ale prozei ardelenesti, ci are ambiția să caute și sursele istorice și ideologice ale acestui aspect.

În ceea ce privește atitudinea scriitorului față de literatură, actul scrisului, limbaj și relația acestor aspecte cu stilul, se pot observa niște constante.

Scriitorul moldovean este un bun povestitor, el se lasă vrăjit de propria lui poveste. Creangă, Negruzzi, Sadoveanu, Eminescu se caracterizează toți prin paseism, re-construirea unui paradis pierdut, obsesia lor este retrăirea voluptuoasă a istoriei, căutarea tâlcurilor ei, nostalgia țesând de multe ori o întreagă mitologie istorică sau personală. Voluptatea povestirii îl conduce pe scriitorul moldovean spre detalii, ceremonial al limbajului, narațiune întârziată cât mai mult pentru a i se savura deliciale epice.

Scriitorul muntean se particularizează prin căutarea deliberată a efectului stilistic, el insistă mai degrabă pe felul cum povestește, iar nu pe actul povestirii. De aceea, un Caragiale, Odobescu, Arghezi, G. Călinescu sunt scriitori de o mare expresivitate verbală, căutând efectul stilistic, căci pentru ei cuvântul este personajul principal. Ei caută pitorescul, comicul sau chiar violența de limbaj, efectul dat de ciocnirea unor cuvinte, adică în mare parte, chiar și în variantele mai moderate, scrisul muntenesc se caracterizează prin estetizare.

Prozatorul ardelean nu este un mare stilist, toți cercetătorii au căzut de acord în privința aceasta, căci pentru ardelean cuvântul este prezent doar ca mijloc de a exprima adevărul și de a crea o realitate. Cuvântul are valoare instrumentală, la fel și narațiunea. Ardeleanul nu se lasă dus de vraja povestirii, ci preferă să construiască cu ajutorul cuvântului o realitate narativă solidă, structurată în jurul unui miez de adevăr.

Datorită acestor trăsături, nu e de mirare că primele romane cu adevărat solide din punct de vedere estetic au venit din Ardeal: Slavici, urmat de un alt constructor de roman, Rebreanu, care a impus romanul ardelenesc. Amândoi au devenit adevărate modele în edificarea unui realism esențial în literatura română.

Faptul că proza ardelenescă stă la începuturile ei sub semnul problematicei rurale nu este nici acesta întâmplător. Intelectualii români din această regiune, de la pașoptiști până la interbelici, sunt de origine rurală și satul apare în prozele ardelenesti ca un spațiu generator, ca o matrice spirituală și purtătoare de valori. Umanismul ardelenesc își are originea în această cultură rurală, dar are și o origine cărturărească, de sorginte latină.

Tot din această cultură latină se trage și spiritul de ordine, de concizie și precizie, virtuți ce se regăsesc în scriitura ardelenescă. Este, însă, și o origine temperamentală, care va da naștere aceluși „realism gospodăresc ardelean”⁷, așa cum îl numește, foarte plastic, Nicolae Balotă. Datorită acestei virtuți, prozatorii ardeleni sunt foarte buni organizatori ai spațiilor epice și au un talent realist înăscut, datorită unui ascuțit simț al observației: la Rebreanu, de pildă, descrierile sunt relevante în acest sens. Există o fascinație a amănuntelor, un elan de cunoaștere a lumii ce are rădăcini culturale tot în spiritul iluminist al Școlii Ardeleni: cunoașterea lumii echivalează cu stăpânirea ei. Slavici, de pildă, organizează întreaga realitate în jurul unor principii de structurare a lumii și caută, prin narațiune, să înțeleagă acele legi generale ce pun lumea în mișcare. La fel se întâmplă și la Rebreanu. Mimesis-ul lor stă sub semnul cunoașterii.

⁷Ibidem, pag. 260

Ceea ce contează în primul rând la scriitorul ardelean este rostirea adevărilor vieții, de aici și umanismul adânc al scriiturii ardelenesti. Cel care stăpânește cuvântul, poate înțelege și astfel stăpâni lumea.

4. Relația dintre individ și sistem în literatura ardeleană

În cartea sa dedicată scriitorilor ardeleni, *Studii transilvane*,⁸ criticul Liviu Petrescu insistă asupra valorilor eticismului, aspect care nu a fost îndeajuns discutat până atunci în critica literară, toți cercetătorii rezumându-se doar la a-l numi, fără a-i studia sursele. Analizând cu atenție proza lui Slavici și Rebreanu, criticul observă că vocația eticistă acestora se datorează în primul rând umanismului care pune mai presus valorile individului față de valorile colective.

Vom urmări, în cele ce urmează, pornind de la această constatare, felul în care se conturează în proza ardelenescă relația dintre individ și sistem, esențială, credem noi, în ceea ce privește conturarea unei viziuni sociale tipice pe care o promovează scriitorul ardelean, diferită de ceea ce citim în proza realist-obiectivă a unor scriitori ce nu aparțin acestui spațiu.

Orice roman realist tradițional sau de tip balzacian propune o puternică ancorare socială, încercând să demonteze specificul relațiilor sociale într-un sistem dat, la un anumit moment istoric, analizând determinările sociale ale individului, felul în care acesta se raportează, se relaționează sau dialoghează cu sistemul social și istoric. Interesant este însă că, și aici vom anticipa una dintre concluzii, scriitorii ardeleni se situează la extreme: fie construiesc utopii sociale, fie resimt sistemul social ca fiind puternic opresiv.

Vom avea în vedere aici scriitori aparținând mai multor epoci literare, pentru a evita generalizări ce ar putea fi datorate unui anumit context social sau istoric. Vom urmări aspecte ideologice în *Țiganiada* lui Ioan Budai Deleanu, la Ioan Slavici și Liviu Rebreanu.

În *Țiganiada* se construiește o utopie socială și politică, așezată de majoritatea cercetătorilor sub semnul ideilor pozitiviste și melioriste ale Iluminismului, dar mai interesant este de observat aici felul în care este deconstruită această utopie, pentru că întreaga „epopee” narează de fapt felul în care se năruiește această ideologie. Ideologia pozitivistă a Lumii se goleşte treptat de sens, devenind doar o formă goală, căci realitățile haotice ale acestei lumi de-a-ndoaselea nu susțin prin nimic realizarea acestei utopii, spre deosebire de faimoasa utopie socială și politică pe care o realizează de pildă Sadoveanu în *Frații Jderi*, unde mitizarea este posibilă. La scriitorul ardelean al secolului XVIII mitizarea nu este posibilă, dimpotrivă, toată creativitatea sa este pusă în slujba de-mitizării realității și deconstruirii ideologiei iluministe. Ardeleanul este mai sceptic, neîncredător în forțele istoriei și ale progresului.

Deși această umanitate din *Țiganiada* pare să fie căzută în întunericul ignoranței și e dezintegrată de forțele haotice, e interesant de observat care este raportarea la o posibilă transcendență. Evident că, până la un punct, inclusiv ideea de transcendență suferă o puternică eroziune sub acidul parodiei, atât dracii cât și îngerii părând doar niște caricaturi ale oamenilor, neavând așadar puterea superioară de a influența destinele umane. Relațiile sociale sunt haotice,

⁸Petrescu, Liviu, *Studii transilvane. Epic și etic în proza transilvăneană*, Editura Viitorul Românesc, București, 1997

comunicarea socială lipsește și degenerează fie în ceartă, fie în păruială, individualul este totalmente absorbit de colectiv. Nu se individualizează decât figura profetică a lui Vlad, ca un Moise decis a-și scoate poporul întunecat spre lumină, spre un pământ al Făgăduinței. Sfârșitul *Țiganiadei* pune însă istoria sub semnul unei transcendențe impersonale, cu valoare de lege, aflată deasupra tuturor acestor spații transcendente false, o lege la care se supun toate, iar profetul se retrage din scenă pentru că timpul nu sosise pentru realizarea structurii sociale. Umanitatea nu este pregătită pentru primirea legii, pământul făgăduinței i se refuză deocamdată după această rătăcire în deșert care seamănă foarte mult cu drumul lui Moise în căutarea Canaanului. Transcendența rece care stă deasupra destinelor colective și individuale este ideea demnă de reținut pentru că o vom întâlni și la alți scriitori ardeleni.

În cazul lui Slavici, tot un cetățean al imperiului multinaționalist, ideea unei utopii sociale există și scriitorul îi dă o materializare particulară. El nu deconstruiește, ci construiește o utopie socială, în care legea armoniei domnește deasupra destinelor individuale și colective. Nu acesta este, de altfel mesajul *Marei*?

Așa cum observa Magdalena Popescu⁹, una din cele mai avizate voci interpretative pentru opera scriitorului, proza lui Slavici și a ardelenilor degajă un aer de a-literaritate prin supratema destinului care leagă și deznoadă firele, împingându-le spre un deznodământ fatal. Transcendența este imaginată la Slavici tot ca o imensă rețea de legi universale care ghidează destinele indivizilor. Ceea ce poate să facă omul este să aleagă: fie legile armoniei și coeziunii (*Mara*), fie căutarea intereselor proprii (*Moara cu noroc*) și sfidarea, prin aceasta a marelui mecanism transcendent, urmată de sancționare în plan moral.

Universul lui Slavici stă sub semnul cumpătării, al echilibrului, ridicate la rang de valoare supremă. Tensiunile etnice și sociale sunt mereu armonizate la prozator, și destinele individuale se varsă mereu în marele fluviu al colectivității, o colectivitate ardelenască multietnică și multiconfesională. În scenele colective, s-a observat, de pildă, că Slavici preferă situațiile de omogenizare colectivă, prezente mai ales în romanul *Mara*. El selectează doar tendințele armonizatoare căci există o lege superioară a echilibrului care guvernează posibilele conflicte sociale și politice.

Sensul tragic este totuși prezent și în opera lui Slavici, echilibrul dintre om și sistem se clatină atunci când individul încalcă aceste legi ale armoniei și este incapabil să rezolve luminos tensiunile sociale sau psihologice. Atunci este sancționat de aceeași transcendență implacabilă. (*Moara cu noroc, Pădureanca*).

Tendința lui Slavici este însă realizarea unei utopii sociale în care legile superioare fiind înțelese și respectate de individ, armonizarea este oricând posibilă. Umanismul prozei lui Slavici acordă și individului aceeași șansă. De aceea, Slavici agreează personalitățile puternice, admiră forța pe care o degajă individul, construiește personaje energice și active și se lasă fascinat de acestea, crede în puterea individului de a se construi pe sine (Persida) prin forțe interioare active. Aceeași fascinație în fața puterii, a forței degajate de individ, în formele ei chiar abisale, o vom întâlni și la Breban, un at prozator ardelen, aparținând perioadei postbelice.

La Rebreanu, relația dintre individ și sistem este altul. Rebreanu se situează la cealaltă extremă și nicio utopie nu mai este posibilă. Legea armoniei universale este înlocuită la el de o lege implacabilă a tragicului, căci sistemul deja este unul închis și opresiv. El exercită presiune

⁹Popescu, Magdalena, *Slavici*, Editura Cartea Românească, București, 1977

asupra individului care vrea să-și afirme valorile individuale. Sistemul acționează ca o transcendență crudă, nemiloasă, pedepsind individul care încearcă să iasă dintre limitele sale.

Eroii tragici ai lui Rebreanu (Ion, Apostol Bologa) sunt sancționați în momentul în care încearcă să se smulgă determinărilor sociale căutând valorile proprii ale eului lor interior. Liviu Petrescu observa de pildă că eroii lui Rebreanu balansează între legea datoriei și legea iubirii, dar balanța înclină de fiecare dată spre afirmarea legii iubirii. Opțiunea aceasta umanistă pe care o deagă proza lui Rebreanu (prezentă și în romanul *Adam și Eva*) nu are însă o rezolvare pozitivă, ea stă sub semnul tragicului și al inaccesibilului, sistemul devine o tancendență invizibilă ce sancționează revolta individuală sau se identifică cu legea morală fără față. Interferențele cu Slavici sunt vizibile sub acest aspect: *Moara cu noroc* și *Ion* sancționează de fapt afirmarea ce nu se face sub semnul legii morale. Doar în cazul lui Apostol Bologa avem erou tragic în adevăratul sens al cuvântului, pentru că evoluția lui începe cu abdicarea de la valorile colective impuse de un sistem opresiv și se îndreaptă spre dobândirea valorilor interioare, individuale prin asimilarea legii iubirii.

Pentru a verifica aceste concluzii ce se leagă de tipologia ardelenismului, să vedem cum funcționează relația dintre individ și sistem la un scriitor muntean, George Călinescu, adept tot al formulei realiste, contemporan cu Rebreanu. Prima constatare este absența tragicului într-un roman ca *Enigma Otiliei*. Perspectiva socială este prezentă la fel de puternic și aici. Realitatea socială este analizată aici însă la modul clinic și chiar cinic pe alocuri, cu accente caricaturale și dramatismul fierbe de multe ori laolaltă cu grotescul. Personajele acționează în conformitate cu legile sociale, sistemul este constrângător dar nu opresiv, individul pur și simplu se supune și le acceptă, sub semnul supraviețuirii cu orice preț, fiind în stare să renunțe oricând, fără prea multe traume la legea iubirii pentru a o înlocui cu parvenirea socială.

Scriitorul ardelean creează universuri închise, organice, în care nimic nu este lăsat la voia întâmplării, totul este situat sub semnul unei transcendențe sau legi superioare, un cosmos supus rigorii: în timp ce la Rebreanu satul este o realitate închisă, stând sub un ochi impersonal și implacabil din care evadarea nu este posibilă, la Marin Preda, scriitor muntean, satul este o realitate dinamică, deschisă, iar soluțiile individuale pot ieși învingătoare.

Față cu retrospectiva istorică la moldoveni, la ardeleni domină viziunea socială, în general văzută ca transcendență (la Călinescu, scriitor muntean, socialul este doar un mediu de viață).

Crearea utopiilor, fie din perspectivă sceptică, deconstructivă (Ioan-Budai Deleanu), fie din perspectivă idilică (Slavici), este la scriitorii ardeleni o formă de a propune o realitate alternativă, sau de a impune ficțional spații compensative în fața unor realități sociale și politice resimțite ca opresive.

Subiectivitatea din scriitura moldovenească este înlocuită la ardeleni de un puternic raționalism și obiectivitate maximă. Realitatea individului în relație cu sistemul, chiar dacă se conturează ca o luptă dintre David cu Goliat, se construiește de pe pozițiile unui profund umanism, tipic pentru universul spiritual ardelenesc.

BIBLIOGRAPHY

- Balotă, Nicolae, *De la Ion la Ioanide*, Editura Eminescu, București, 1974
 Manolescu, Nicolae, *Arca lui Noe*, Editura Gramar, București, 2007
 Nagy Imola, *Interferențe narative româno-maghiare în prima jumătate a secolului XX*, rezumatul tezei de doctorat, Universitatea Petru Maior, Târgu-Mureș, 2010

- Petrescu, Liviu, *Studii transilvane. Epic și etic în proza transilvăneană*, Editura Viitorul Românesc, București, 1997
- Popescu, Magdalena, *Slavici*, Editura Cartea Românească, București, 1977
- Zaciu, Mircea, *Ca o imensă scenă, Transilvania*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996